

Best of Manherz

Kettős jubileumot ünnepelt az ELTE Bölcsészettudományi kara október 11-én: a Germanisztikai Intézet alapításának 20. évfordulóját és az alapító, **Manherz Károly** egyetemi tanár 70. születésnapját. Az ország minden részéből érkező kollégák, barátok, volt tanítványok és tisztelők előtt először Mezey Barna rektor mondott köszöntőt, majd Dezső Tamás dékán következett, Glatz Ferenc az Európai Intézet igazgatója, az MTA rendes tagja, az intézetigazgató Dr. Knipf Erzsébet, majd Dr. Erb Mária egyetemi docens, a tanítvány és Szabó Dezső, a Balassi Intézet helyettes igazgatója, volt közvetlen munkatársa méltatta Manherz Károly emberi és szakmai kvalitásait. Olvasóink Erb Mária emlékezéseit és Dr. Knipf Erzsébet Laudatioját olvashatják.

Erb Mária retrospektív válogatása

Volt tanítványként és doktoranduszként, majd immár hosszú évek óta munkatársként – elsősorban egy, a filmtudományban „szubjektív nézőpont”-ként ismert technikával élnék. Ez alatt azt értjük, ha a kamera egy bizonyos szereplő vagy csoport szempontjából veszi és láttatja az eseményeket. Lesz kistotál, nagytotál, de a kamera mindig Tanárúrra irányul. És hogy az aequilibrium (egyensúly) is helyre állíttassék a diszciplínák (tudományágak) között – mégiscsak nyelvészt köszöntünk! –, megjegyezném, hogy az adatgyűjtés kvalitatív szociolingvisztikai módszerrel, úgynevezett „részrtvevő megfigyeléssel” történt. Induljon hát a vetítés, a „Best of Manherz” retrospektív válogatás!

Bár *A Tanú* című Bacsó-klasszikus után az olyan kérdésfeltevések, mint „Hol talákoztam X. Y.-nal” igényelnek némi bátorságot, mégis itt, és ezzel a Jubiláns oktatói tevékenységével kell kezdenem. Az akkor még Pesti Barnabás utca 1. szám alatti bölcsészkar épület VIII. számú előadótermében találkoztunk először, ahol másodéves évfolyamtársaimmal német nyelvtörténet előadásra vártunk. 1981 szeptemberét írtuk. Az előadó – egy a negyvenes éveinek elején járó docens, aki már első ránézésre és már akkor sem a Vörös Október Férfiruhagyár öltönyét viselte (mint említettem, 1981-et írtunk!) – **Manherz Károly** volt. Nagy elánnal, a német nyelvet anyanyelvi természetességgel használva fogott bele a germán törzsi nyelvjárássok kialakulásának és fejlődéstörténetének bemutatásába. Röpködtek a szakkifejezések: *apofónia*, *rhotacizmus*, *Lautverschiebung*, Verner törvénye, Zsirmunskij tizenkét lépéséről már nem is beszélve. Mindannyian egyre lejjebb csúsztunk a padban, s hogy Tanárúr egyik szavajárását idézzem: *néztünk, mint a Stockerék malaca*, amely a *nézett, mint a vett malac* népi szólásmód vörösvári változata. Azonban – Karinthy után szabadon –, Tanár úr „késült”: kiosztotta a Wulfila-féle gót bibliafordításból a „Weihnachtsgeschichte”, azaz Jézus születéstörténetének egyik részletét. Ennyi év távlatából is szabadjon megjegyeznem, kedves Tanárúr: a siker az első pillanatban nem volt osztatlan. Ahogy végignéztam a padosorokon, mindenkinek az arcára,

Bajtai László felvételei

engem is beleértve, ugyanaz a kilátástalansággal vegyes kétségbeesés ült ki: *na, schee schamer aus!*, azaz *na, jól nézünk ki!* – gondoltuk, hogy ismét egy *echte* vörösvári, nyelvjárási Manherzizmust idézzek. De aztán, ahogy a szakkifejezések konkrét nyelvi példákkal való beazonosításával végigelemeztük a forrást, lassan minden a helyére került – *sicut in coelo, et in terra*, azaz *úgy a mennyben, mint a földön*, hogy stílszerű legyek –, és nem mellékesen a VIII-as számú előadóteremben is. Egy kezemen meg tudom számolni, hány volt tanárom első órájára emlékszem ilyen dokumentarista pontossággal. Hogy erre igen, az nem véletlen. A történetnek ugyanis – az én szempontomból – még nincs vége. Tanárúr az óra végén felhívta figyelmünket a „Magyarországi németek” című speciális kollégiumára – közkeletű nevén speckol –, ezekből szabadon választható kötelező tárgyként kettőt el kellett végeznünk. Gondoltam, nem túl lelkesen: *Warum nicht? azaz miért ne?* – legalább túl leszek az egyikén. De *mitgefangen, mitgehengen!* És ahhoz, hogy valaki, aki a megelőző öt nyarat ásatásokon dolgozta végig és – miközben lelkesen látogatta a „Bóna-Mócsi-Kubinyi-triász” előadásait – már német szakja leadását szervezte, szóval, hogy ez a valaki feladja hosszú évek óta dédelgetett *Berufswunsch*-át, jelesül a régészetet – ez voltam én –, hát ahhoz nem kevés karizma, szakmai tudás és pedagógiai teljesítmény kellett! Hogy ez Tanárúrnál megvolt, arra nem csak az bizonyíték, hogy most itt állok és nem egy múzeum személyi állományát gyarapítom. Tanárúrnak az elmúlt 44 év során több ezer tanítványa volt, közülük számosan nem a német, hanem a másik szakjukra építették fel karrierjüket. Mégis: ha találkozom velük, szinte az az első, hogy Tanárúrról érdeklődnek, hogy aztán jóízűen felelevenítsék a hozzá, az óráihoz vagy a vizsgákhoz kapcsolódó emlékeiket. És még egy jellemző adalék. A Germanisztikai Intézetben a *tanár úr* megnevezés igen érdekes jelentésszűkülésen, sőt tulajdonneve-

sülésen ment át. Míg férfikollégáim „beazonosításához” családnevük is szükségeltetik, addig a *Tanárúr* – egyben és nagy kezdőbetűvel –, mindig csak az Ünnepettel jelöli. Sőt, német szövegkörnyezetben is, *der Tanárúr!*

Tanárúr nem szobatudós, ez már az általa művelt két tudományterület – a dialektológia és a néprajz – alapvetően empirikus jellegéből is következik. „Legnagyobb kincsünk az adatközlő” – szoktuk mondani, és ő nagyon ért a nyelvükön, konkrét, de átvitt értelemben is. Nem csak azt tudja, hogy mit, hanem azt is, hogy hogyan kell tőlük kérdezni.

Ez utóbbinak a hazai németiség esetében – az ismert történelmi traumák okán – talán még fokozottabb a jelentősége. Az 1980-as években hallgatóként, majd aspiránsként többször voltam Tanárúrral hosszabb terepmunkán, az akkori Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége által szervezett egyhetes néprajzi táborokban. Az ott, tőle „in situ” (helyben és helyzetben) ellesett technikákat és stratégiákat máig eredményesen alkalmazom. Az pedig, hogy ugyanolyan természetességgel és a helyzetnek megfelelő módon az egyik nap dékánként díszdoktor avatott talpig talárban, miniszterrel tárgyalt, mint ahogy esetleg már másnap egy egyszerű falusi konyha viaszkos-vászon terítés asztalánál beszélgetett adatközlőkkel, egy ritka, külön adomány. Ahogy a német mondja: *Das kann man nicht lernen, das kann man nicht kaufen, entweder man hat es, oder man hat es nicht.* (Ezt nem lehet megtanulni, sem megvenni, vagy tudja valaki vagy sem.)

Ha már a terepmunkánál tartunk: tapasztalati kutatásoknál alapvető fontosságú az adatgyűjtés és rögzítés. Bár Kazinczy életvezetési útmutatásnak szánta, egyik legismertebb epigrammájának szállóigévé vált részlete – „*Jót s jól, ebben áll a nagy titok!*” – találóan foglalja össze az ezekkel kapcsolatos minőségi elvárásokat is. Az utóbbi tizenöt évben sokat dolgoztam a *Magyarországi Német Nyelvatlasz* kérdőíveinek nyelvi adatállományával. Nyugat-Magyarországon teljes mértékben Tanárúr végezte a lekérdezést, de a másik két nagy régióból is számos kérdőívben találkoztam kézírásával. Tanárúr tartja magát Kazinczy epigrammájához: nemcsak a transzkripció (nemzetközi tudományos írásmód bármely nyelv hangjainak fonetikai visszaadására – a szerk.) szabatos, de a túlnyomórészt egyetlen adat rögzítésére szánt kis helyen másod-, harmadközlések, szinonimák, használati gyakoriságra, stílusértékre vonatkozó információk és nem ritkán néprajzi adalékok is „zsúfolódnak” nála – a teljes körű adatfelvétel jegyében. Így az általa kitöltött kérdőívekben – pl. az *idősek, fiatalok, régebben, újabban, gyakran, ritkán* megjegyzések révén – jól nyomon követhető a nyelvi kontaktusjelenségek dinamikája, amiért személy

Dr. Erb Mária

szerint is hálás vagyok neki. De említhetném a magyarul, *szilva*-ként lekérdezett gyümölcsöt is: elterjedt véleményekkel szemben a *Pflaume* és a *Zwetschke* nem totális szinonimák és nem regionális heteronimák ala *Samstag*, *Sonnabend*/szombat. Eredendően két különböző szilvafaj megnevezéséről van szó, így ugyanazon nyelvjárásban mindkettő előfordulhat specializálódott jelentésben – *korai* vs. *késői*, *kék*, *lila* vs. *sárga*, *magvaváló* vs. *nem magvaváló* –, mint ahogy azt Tanárúr adatolása körültekintően dokumentálja is, egyben remek nyersanyagot kínálva egy tanulmányhoz. Annál is inkább, mert

hogy a szerteágazó szemantikai beágyazódások miatt a szót kartografálni (térképezni) nem lehetett. És természetesen ide kívánczik: az Atlasz idén májusban megjelent 2. kötetét a szerkesztők Tanárúrnak és Wild Katalin professzor asszonynak ajánlották 70. születésnapjukra – a Nyelvatlasz és általában a hazai német dialektológia terén kifejtett kiemelkedő tevékenységük elismeréseképpen.

Tanárúr publikációi közül itt csak hármatot emelek ki. Egyrészt a nyugat-magyarországi német nyelvjárásokról Hutterer Miklós szakmai vezetésével készített kandidátusi disszertációját. Az 1977-ben megjelent monográfiát úgy a hazai, mint pedig a német dialektológia igen kedvezően fogadta. Ez utóbbit mi sem bizonyítja jobban, minthogy a legtekintélyesebb német dialektológiai szaklapban, a ZDL-ben (*Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*), Peter Wiesinger ismertette és méltatta. Néprajzi kutatásaihoz kapcsolódik a Boros Mariettával közösen jegyzett kötete, a „*Volkstrachten der Ungarndeutschen*”, a hazai németiség népviseleteinek első, és mindeztáig egyetlen átfogó és hiánypótló összegzése. Hadd jegyezzem meg: az Ünnepelten kívül nem igen ismerek senkit, akinek úgy szakmai, mint magánéletben ilyen páratlan szimbiózisban él egymással a mégiscsak a „Hochkultur”-hoz sorolt *tütü*, azaz a balerinák hagyományos szoknyája, és a „Bauernkultur” keményített alsószoknyája (*ksterkter Engerrock*). Tanárúr tizenöt évig volt az *Állami Balettintézet Általános Iskolájának és Gimnáziumának* tanára, majd 1972-től *igazgatója*, és hát akinek a feleségét többek között az egyik legjobb *Giselle*ként tartja számon a hazai balettművészet, annak a *pas de deux* (pa dö dö) sem egy kéttagú női popzenekart jelent. És ha már *pas de deux*, azaz ‘két személy együttes tánc’, akkor *lets dance!* Tanárúr kiválóan táncol – bécsi keringőt is. *Mollay* professzor úr ugyanis úgy tartotta, hogy az ‘igazi germanistának’ két dolgot kell tudnia: a Wiener Walzert táncolni és a fraktúrát, közkeletű nevén ‘gót írást’ olvasni. Hogy Tanárúr ez utóbbi kritériumnak is megfelel, azt a harmadik itt megemlítendő, kétkötetes publikációja bizonyítja: A *Moson-szentjánosi kódex* – egy úgynevezett *biblia pauperum*

(népi biblia) – faximile kiadása és betűhív átirata, amely tavaly jelent meg.

Noha csak válogatást ígértem, de van az Ünnepeletnek egy tevékenységi területe – jellelül a kiadványszerkesztés –, amely nem maradhat ki ebből. Négy periodika alapítása fűződik nevéhez, és az általa szerkesztett kötetek több könyvespolcnyit tesznek ki. Felkutatja, beszerzi a kéziratokat és közreadható formába önti őket: többek között a minőségi szakdolgozatokat, így ezek nem egy tanszéki könyvtár mélyén porosodnak az idők végezetéig. Hogy ez egyben tudományterjesztés is, azt ebben a körben nem kell magyaráznom. Tanárúrnak a szerkesztés a vérévé vált. Régóta meggyőződésem: valami megfoghatatlan, harmadik típusú vonzalom fűzi a kéziratokhoz. Krónikus *korrektúritisz*-ben szenved, méghozzá gyógyíthatatlanul. Nemcsak, hogy órákat képes elbíbelődni velük, gyakran késő estig – a titkárságon már senki sincs, csak ő ül rendületlenül a szöveggkupacok fölött –, de semminemű szöveget nem szabad a kezébe adni azzal, hogy kizárólag csak tartalmilag véleményezze, ez még egy nyers változat, elütésekkel, amiket majd javítunk. Átveszi a szöveget, ugyanazzal a mozdulattal – már automatikusan – nyúl a tollért, és mire mondandónk végére érünk, készen van a korrektúrával. Biztos vagyok benne: egy John Wayne – Manherz „Colt gegen Kugelschreiber” (Colt a golyóstoll ellen) párbajból Tanárúr kerülne ki győztesen.

És hogy mit csinál a 70 éves Manherz Károly? Mint ahogy azt már hallottuk: órákat tart, terepmunkára viszi a hallgatókat, sorozatokat szerkeszt, publikál, projektekben dolgozik. Szóval nagyrészt ugyanazt, mint a 60, 50, 40 éves, és ahogy őt ismerem, ugyanazt, amit a 80 éves fog. Munkabírását és egyetemi jelenlétét azonban semmi sem fejezi ki jobban, mint az a zöld öntapadós cédula, ami hosszú hónapok óta lóg intézeti szobájának ajtaján. Valamikor egy alkalomra szól: „Rögtön jövök! M.K. 16.00 óra” – állt rajta. Aztán Tanárúr a konkrét időpont áthúzásával prolongálta az információt. Formál-logikailag tehát 1. Tanárúr alapvetően mindig itt van; 2. Ha éppen mégsem lenne a szobájában, rögtön jön (*bitte*, nem elmenni, *er ist ja sofort wieder da!*).

Tudom, hogy a „keretes szerkezet” jegyében – na meg hogy irodalmár kollégáimra is gyakoroljak némi benyomást: *Es ist doch was hängen geblieben!* –, a film végére *Nachspannként* stáblista kívánczozna. Stáblista nincs! Vannak viszont jókívánságok, *noch dazu im Dialekt ala Cart! Liewer Tanárúr! Ich tät sooch, mai Bairisch is in tene letzte zee joan toch e pesje peser*

„Schön ist die Jugend...”

énekelte a kórus a németek egyik kedvenc népdalfeldolgozását Tanárúr tiszteletére

wuan. So kanz kschait hiet sich's ewer imer noch net oo. Ihr ret joo aa so komisch!: Diphonge, Triphonge... on ti Naslierung... tii krächt ich eh nur mit m Speendl – ihr secht woaschainlich Wäscheklamer dezuu –, uf tr Noos hie. Wege ten soox ichs in main Dialekt: Ales kuude zum Kepuetstook on en aldemasch ufs kepuetstookskent!

Knipf Erzsébet igazgató köszöntője

A *Germanisztikai Intézet* nevében köszönjük, hogy meghívásunknak eleget téve eljöttek Manherz tanár úr 70. születésnapjára és egyben a Germanisztikai Intézet 20 éves fennállásának megünneplésére. Manherz Károlyt – A Tanár urat, ahogy mi nevezzük a Germanisztikai Intézetben – azt gondolom, nem kell külön bemutatnom, több mint egy évtizedig az ELTE bölcsész karának dékánja volt, ő alapította 1992-ben a Germanisztikai Intézetet és – nem utolsó sorban – Hutterer Miklós mellett ő a hazai német nyelvjáráskutatás egyik „atyja”, úttörője.

1966-ban magyar-német szakos tanári diplomát szerzett az ELTE BTK-n, két évre rá már meg is védte egyetemi doktori értekezését (német dialektológiából, a Pilis hegység német nyelvjárásából). Mestere és témavezetője Hutterer Miklós volt, akihez szoros munkakapcsolat és igazi barátság fűzte. Nála, illetve tőle tanulta a nyelvjáráskutatás módszertanát, a nyelvjárási transzkripciót, a cédulázás aprólékos és hajszálpontos adatrögzítési technikáit (akkoriban még igen kevés modern technikai eszköz állt a kutatók rendelkezésére), azaz a nyelvjárási terepmunka csinját-bínját. 1971-ben már az MTA nyelvtudományának kandidátusa lett, kandidátusi értekezése 1977-ben jelent meg „*Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn*” címmel az Akadémiai Kiadónál, amely könyv akkoriban a

hagyományos dialektológiai leírás-tól eltérő új látásmódot és elemzési eljárásokat mutatott be. Ez az új szociolingvisztikai megközelítés az akkori közép-kelet-európai német, de nem túlzok, ha azt mondom a magyar nyelvjáráskutatás területén is újdonságot jelentett. Tanár úr 1977-78-ban a Humboldt-ösztöndíj éve alatt elsajátított új dialektológia módszereket és látásmódot, a német kollégákkal való szoros szakmai együttműködés gyümölcseit hozta haza Marburgból (a német dialektológia és a német nyelvátlasz fellegvárából, ahol Peter Wiesinger, Kurt Rein, Werner König mindmáig nagynevű német dialektológusokkal dolgozott együtt), majd később az augsburgi és a müncheni egyetemeken is kutatott és oktatott vendégtanárként. Érdekeséggé említem meg csupán, hogy Manherz Károly kandidátusi értekezését még az Allami Balettintézet tanáraként és igazgatójaként írta s védte meg, míg mellette óraadóként a szűkebb kutatási területeit, a német nyelvtörténetet, valamint dialektológiát oktatva a Német nyelv és irodalom tanszéken, ahol csak 1981-ben lett főállású oktató. Abban az időben alapította a Germanisztikai-Romanisztikai tanszéket, melynek vezetője lett. Ezekben az években többéves munkával előkészítette a Néderlandisztika és a Skandinavisztikai szakok komplex tervét, amely szakok az 1994/95 tanévtől főszakként indultak be és ma is a Germanisztikai Intézet kereteiben működnek.

Született szervezői és menedzseri képességeit hamar meg- és felismerték az egyetemen és a karon, így 1984-87-ig gazdasági és külügyi dékánhelyettes lett, ugyanebben az időben a Magyarországi Német Nyelvatlasz és Tájszótár című projekt vezetője volt (amely Nyelvatlasznak első kötete csapatmunkaként – Erb-Brenner-Manherz 2008-ban, második kötete Erb Mária tollából néhány hónapja jelent meg). 1987-től rektorhelyettes, 1989-től művelődési miniszterhelyettes lett a felsőoktatás és kutatás területén. E tevékenységi körben részt vett a PHARE, a TEMPUS, a FEFA (világbanki kölcsön), a Pro Cultura alapítványrendszer elindításában és sorolhatnám tovább ebbéli hasznos és a felsőoktatást kiemelten támogató kezdeményezéseit. 1990-től közigazgatási államtitkár a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban, 1991-től címzetes államtitkár a nemzeti és etnikai kisebbségek ügyét képviselve. 1993-ban habilitál. 1992-ben a Germanisztikai Intézetet alapítja meg, ugyanakkor a kari doktori tanács elnöke, 1995-ben a Germanisztikai Intézet keretein belül létrehozza a Magyarországi Németek Kutatási Központját, 1992-ben megválasztják a Bölcsészettudományi Kar dékánjának.

Közben számos fontos tisztséget tölt be az egyetem felső vezetése szintjén a felsőoktatás irányításában, ezek közül csak néhányat emelnék ki: 1997-2004-ig a

Dr. Knipf Erzsébet

MAB nyelvészeti szakbizottságának tagja, az MTA Stratégiai Kutatások Bizottságának, a Budapesti Európa Intézet tudományos tanácsának és kuratóriumának tagja, 1989-től mind a mai napig a Magyarországi Némettanárok Egyesületének elnöke. 2001-ben – egy év kihagyás után – ismét megválasztják dékánnak és továbbra is a Germanisztikai Intézet igazgatója. E feladatkörei 2006-ig megmaradtak, amikor is az Oktatási és Kulturális Minisztériumban 2010-ig a felsőoktatás és kutatás szakállamtitkára lett. Szakmai vezetője volt a bölcsészettudományi képzési terület bolognai képzési rendszerre történő átalakítására létrehozott konzorciumnak (HEFOP-pályázatok, szerkezetátalakítás, tananyagkészítés) és 2006-ig vezette a dékáni kollégiumot.

Mindeközben természetesen nem maradtak el a szűk szakmai feladatok sem: a német nyelvészet kutatást a heidelbergi egyetemen 1985-ben indította el, azóta van partnerkapcsolatunk is, jelenleg ugyan más témában, de a mostani, a DAAD által finanszírozott partnerkapcsolatunk igen aktív. Manherz Károly a német nyelvészeti doktori program vezetője, számos aspiráns, kandidátus és PhD-hallgató szakmai témavezetője, vezetésével több hazai német dialektológiai, szociolingvisztikai és kisebbségtörténeti dolgozat készült és került kiadásra az általa szerkesztett kötetekben, sorozatokban: Budapesti Beiträge zur Germanistik (63 kötet), Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen (26 kötet), Ungarndeutsches Archiv (12 kötet), ELTE Chrestomathie.

Természetesen nem szeretném említés nélkül hagyni a számos magas rangú kitüntetését, amelyeket Németország, Ausztria és Magyarország adományozott neki: Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (2010), Eötvös-gyűri (2012), Kisebbségért díj (2004), Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztje (polgári tagozata), Pro Urbe Budapest díj, Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja (2002). Nemzetközi szakmai elismerések: Baden-Württemberg kulturális díja (1984), Osztrák Nagybecsületrend a Tudományért és Művészetért I. osztály (1990), A Német Szövetségi Köztársaság Érdemrendjének Nagykeresztje (1995), Herder-díj (2003).

Tanár úr hétköznapijai a jelenben sem tekinthetők unalmasnak, fáradhatatlanul dolgozik, tanít nyelvtörténetet, dialektológiát, német néprajzot, szerkeszti a sorozatokat és tudományszervező tevékenységet folytat. Nagyon sok feladata van, illetve mondhatnám úgy is, azok megtalálják őt, így kénytelen az egész munkanapot az Intézetben tölteni. Jelenleg is a BTK TÁMOP alprogram vezetője. A készülő német nyelvjárási tájszótár (WUM) csapatának nélkülözhetetlen tagja... És természetesen tervben van a nyugat-magyarországi német nyelvátlasz is, azaz a 3. kötet.